DÜNYA SİYASETİNDE LATİN AMERİKA 4

Editörler
Doç. Dr. İsmail Ermağan
Doç. Dr. Emine Tahsin
Doç. Dr. Segâh Tekin

nobel

DÜNYA SİYASETİNDE LATİN AMERİKA 4

Editörler: Doç. Dr. İsmail Ermağan – Doç. Dr. Emine Tahsin
Doç. Dr. Segâh Tekin

Yayın No. 3858
Beşeri Bilimler No. 370
ISBN: 978-625-417-311-0
E-ISBN: 978-625-417-312-7
Basım Sayısı: 1. Basım, Kasım 2021

© Copyright 2021, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO. 40340
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayımladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Genel Yayın Koordinatörü: Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Tarkan Kara -erdal@nobelyayin.com-
Redaksiyon: Emre Gürbüz -emregurbuz@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım: Sezai Özden -sezai@nobelyayin.com-
Görsel Tasarım Uzmanı: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı Sorumlusu: Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt: Sarıyıldız Ofset Amb. Kağ. Paz. San. ve Tic. Ltd Sertifika No. 23593
İvedik Ağaç İşleri San. Sit. 1354. Cad. 1358. Sok. No. 31 Ostim / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Ermağan, İsmail., Tahsin, Emine., Tekin, Segâh
Dünya Siyasetinde Latin Amerika 4 / Editörler: Doç. Dr. İsmail Ermağan – Doç. Dr. Emine Tahsin – Doç. Dr. Segâh Tekin
1. Basım, XXX + 656 s., 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN: 978-625-417-311-0
E-ISBN: 978-625-417-312-7
1. Dünya Siyaseti 2. Latin Amerika 3. Türkiye

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.
Adres: Bahçekapı Mah. 2465 Sok. Oto Sanayi Sitesi No. 7 Bodrum Kat, Şaşmaz/ANKARA
Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65 - **Sipariş:** siparis@nobelyayin.com-
E-Satış: www.nobelkitap.com - esatis@nobelkitap.com / www.atlaskitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, D&R Mağazaları, Dost Dağıtım, Ekip Dağıtım, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Pandora, Prefix, Remzi Kitabevleri

BÖLÜM 8
LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE DİN, MEZHEPLER VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Yaşar Pınar Özmen

Özet 181
Giriş 182
1. Latin Amerika Dinlerine Genel Bakış 184
2. Latin Amerika'da Katolik Hristiyanlık 187
2.1. Yerli İnançlarla Katolik Hristiyanlığın Etkileşimi 188
2.2. Yirmi Birinci Yüzyılda Katolik Hristiyanlık 190
2.3. Latin Amerika'da Protestanlaşmanın Nedenleri 193
3. Latin Amerika'da Dinin Sosyopolitik Etkisi 195
3.1. Kurtuluş Teolojisi 196
3.2. Günümüz Siyasetinde Dinin Etkisi 198
Sonuç 200
Kaynakça 201

BÖLÜM 9
KÜRESEL BİR LATİN AMERİKA PERSPEKTİFİ OLARAK ÜÇÜNCÜ SİNEMA

Yusuf Ziya Gökçek

Özet 203
Giriş 204
1. Müşterekler, Özgünlükler 206
1.1. İtalyan Yeni Gerçekçiler Kamerayı Sokağa Çıkardı: Üçüncü Sinemacılar Meydana 208
1.2. Üçüncü Sinema'nın "Kusuru" 209
1.3. Üçüncü Sinema'ya Doğru 211
1.3.1. Perónizm Odaklı bir Sinema 212
2. Çirkin, Aç, Mutsuz, Mükemmel Olmayan Bir Latin Amerika Filmi 215
2.1. İzleyicilikten Suç Ortaklığına 216
2.2. Üçüncü Sinema: Kavramsal Bir Genel Çerçeve ve Tartışmalar 218

8

LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE DİNLER, MEZHEPLER VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Yaşar Pınar Özmen

ÖZET

Latin Amerika'da din ve mezheplerin günümüz toplumsal yaşamındaki etkisinin değerlendirilebilmesi için öncelikle popüler din kültürünün nasıl oluştuğunun anlaşılması gerekir. Bu da tarihte epey bir geriye gitmeyi zorunlu kılar. Ancak bu şekilde, elimizdeki veriler daha doğru bir şekilde yorumlanabilir. Latin Amerika'da yaygın din anlayışı, kolonyal süreç içinde yerli halkın ve kıtaya daha sonra gelen Afrikalı kölelerin kültürü ile harmanlaşmış bir Katolik Hristiyanlıktır. Bu özgün senkretik yapı günümüzde modernliğin katkılarını da barındırır ve dinî ritüellerin uygulamasında en renkli hali ile karşımıza çıkar. Bölgede, son yüzyıl içinde Katolikliğin yanısıra Protestanlaşmanın, agnostik ve ateist eğilimlerin arttığı, yerli geleneklerin daha görünür hâle geldiği gözlenmiştir. Geçmişe göre din açısından daha çoğulcu bir görünüm sergilemekle birlikte Latin Amerika'nın kendine özgü popüler dindarlık anlayışı, mezhep ve inançlar üstü kapsayıcı özelliğini sürdürmektedir. Avrupa merkezli bir teolojik yaklaşımın veya modernleşme-sekülerleşme teorisyenlerinin kaçırdığı en önemli nokta tam olarak budur. Bu çalışma, Latin Amerika'da dinin toplumsal rolüne ve evrimine ışık tutmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, Din, Popüler Dindarlık, Kurtuluş Teolojisi.

RELIGIONS, SECTS AND THEIR SOCIAL REFLECTIONS IN LATIN AMERICAN COUNTRIES

Abstract: In order to evaluate the effect of religions and sects in today's social life in Latin America, it is necessary to understand how the popular religious culture was formed. This makes it necessary to go back a lot in history. Only in this way, the data at our disposal can be interpreted more accurately. The common understanding of religion in Latin America is Catholic Christianity blended with the culture of the indigenous people and African slaves who came to the continent later in the colonial process. This unique syncretic structure contains the contributions of modernity today and appears before us its most colorful form in the practice of religious rituals. In the region, in the last century, it has been observed that Protestantism, agnostic and atheist tendencies have increased along with Catholicism, and indigenous traditions have become more visible. Although it displays a more pluralistic view in terms of religion compared to the past, Latin America's distinctive understanding of popular religiosity maintains its inclusive feature over sects and beliefs. This is precisely the most important point that a Eurocentric theological approach or modernization-secularization theorists miss. This study aimed to shed light on the social role and evolution of religion in Latin America.

Keywords: Latin America, Religion, Popular Religiosity, Liberation Theolog.

GİRİŞ

Din, evreni ve yaşamı anlamlandırmaya yardımcı olan inançlar, uygulamalar ve bağlılıkları kapsayan toplumsal bir kurumdur. Tanrı ile kişi arasında ya da insan ile doğa/evren arasında bir bağ niteliğindeki ve çoğunlukla doğaüstü bir kaynağa dayanan dinler, hiçbir zaman yalıtılmış özerk bir hâlde var olmamış, inanç kültürü toplumsal yaşamın en önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Dinin ekonomik, siyasal, sosyal veya daha genel anlamda insan davranışları ve toplumsal yapı üzerindeki etkileri her zaman ilgi kaynağı olmuştur.

Dinler; klasik sosyoloji anlayışı çerçevesinde gelenekselden moderne, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya, cemaatten cemiyete giden bir evrimci çerçevede modernite paradigması etrafında ele alınmıştır. Bazı klasik çalışmalar, dinin insan davranışı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir şekilde incelemiştir. Bunlardan en bilineni Weber'in 1905'de yayımladığı *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eseridir. Fakat sosyal bilimler alanı din konusunda çok uzun yıllardır Avrupa merkezli bir bakış açısının etkisi altında kalmıştır. Doğu kültürleri için oryantalizme benzer şekilde, Latin Amerika için

medenileştirilmesi gereken vahşi halk temasına bağlı kolonyalist bir Avrupa merkezli bakış söz (Morello, 2019) konusu olmuştur.

Bir toplumdaki inanç sistemini anlamadan o toplumun değişme veya direnç dinamiklerini anlamanın mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Burada temel nokta, dinin dinamik bir alan olduğu, dini bağlılıkların değişebileceği, var/yok kategorisine hapsedilemeyeceği yaklaşımıdır ve bu yaklaşım modernleşme-sekülerleşme penceresinden açılan bakış açısını genişletmektedir. Din konusunun, yeniden üretilen toplumsal dinamikler ve kimliği yapılandıran temel kültürel şemalar bağlamında ele alınması özellikle son elli yılda gerçekleşmiştir. Bireylerin toplumsal sınıfsal konumunun veya modern ulus kimliğinin ötesindeki ırk, etnik köken, toplumsal cinsiyet ve inançlar gibi referanslarla tanımlanmış diğer kültürel kimlik ögeleri daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. 1980 sonrası dönemde sosyal bilimler literatüründe din ve siyaset ilişkisi de popüler bir alan olmuştur. Bu dönemde tek kutuplu dünyanın mantığı gereği -kapitalizmin neoliberal yorumunda- sınıf temelli ekonomik kategorizasyonlardansa bunları dikey kesen kültürel özelliklerin tartışılması -kapitalist- sistemin istikrarı açısından daha elverişli bir ortam yaratmıştır. Fakat ilerleyen süreçte toplumsal değişim isteyen kültürel yönelimli kolektif eylemler farklı kanallardan sistemi sıkıştırmaya başlamıştır. Latin Amerika özelinde sömürge döneminde eziyet gören yerli halklar, on dokuzuncu yüzyılın başında gerçekleşen bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan ulus devletler eliyle topraklarından koparılmış, yoksullaş(tırıl)mış, haklarını alamamış ve mevcut sistemin en altına itilmişlerdir. Asimilasyon (*indigenismo*) sürecinde ise kültürel kimlik özellikleri bir varoluş mücadelesinin parçası olmuş, yerli hareketleri bölgede ses getirmiştir, yerli inançları ve dilleri yaşadığını daha yüksek sesle haykırmıştır. Latin Amerika'da yerlilerin ekonomik, siyasal ve kültürel hak arayışları hâlâ devam etmektedir.

Latin Amerika yerlilerinin ataları, kolonyal dönem öncesinde binlerce yıl yaşamış, farklı farklı dilleri ve ritüelleri olan binlerce bağımsız halk topluluğundan gelmektedir. Bu yarı göçebe veya yerleşik halklar, dinî ve siyasi örgütlenmenin iç içe geçtiği uygarlıklarla birlikte var olmuştur. İberyalı savaşçılar "Yeni Dünya"ya vardıklarında bu uygarlıklar ve topluluklarla karşılaşmış ve eşi benzeri az görülür bir sömürgeleştirme çabasına girmişlerdir.[1] Misyonerlik

[1] Yeni Dünya'nın İberyalılar tarafından keşfinin, İspanya topraklarında İslam hâkimiyetinin sona erdirilmesi ile aynı yıllara denk gelmesi (Akal, 2016: 29), Latin Amerika'nın Katolikleştirilmesindeki saldırganlığı bir nebze olsun açıklayabilir. Bu yüzyıl aynı zamanda Batı Avrupa'da Orta Çağ Katolik Hristiyanlığının egemenliğinin sarsıldığı ve Reformasyon düşüncesi ile Protestan geleneğinin geliştiği bir dönemdi. Bu şartlar altında, Latin Amerika'nın sömürgeleştirilme süreci kutsal bir göreve dönüştürülmüştür. 1519'da, İspanya'da yayımlanan bir kitap, Tanrı'nın vaadedilmiş toprakları musevilere bağışladığı gibi Batı Hint Adalarını da İspanyollara bağışlamış olduğunu

faaliyetleri ile birlikte işgal edilen Latin Amerika'da, Katolik Hristiyanlık yayılmaya başlanmıştır. Yerlilere ne kadar eziyet edilmiş olursa olsun ve nüfusları ne kadar azalırsa azalsın kolonyal dönemin öncesinden beri var olan inançlar yaşamaya devam etmiştir. Latin Amerika'da Hıristiyanlık, yerlilerin ve sömürge sürecinde bölgeye getirilen Afrikalı kölelerin kültürleriyle harmanlanmıştır. Latin Amerika Hristiyanlığı ile Avrupa Katolikliği arasında bu tarihsel olgunun yarattığı farklılık vardır. Zaman içinde dinî inançlar ve anlayışlar, her kültürde olduğu gibi modernitenin koşulları ile birlikte dönüşmüştür.

Bu çalışma, Latin Amerika'da dinin toplumsal ve siyasal etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle bugün Latin Amerika olarak adlandırdığımız bölgede geçmişte yaşayan uygarlıkların ve toplulukların dinleri ve bölgenin Hristiyanlaştırılması süreci ele alınmıştır. Buradan yola çıkarak ve çeşitli veriler ışığında günümüzde Latin Amerika'da dinî inanışın temel özellikleri vurgulanmıştır. Latin Amerika siyasetinde halkın ve liderlerin tutumunda dinî inanışın etkisi ve din adamlarının toplumsal rolleri incelenmiştir. Çalışmada, yirminci yüzyılın başından itibaren daha çoğulcu bir hâle gelen dinî yapının tarihsel ve toplumsal evrimine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

1. Latin Amerika Dinlerine Genel Bakış

Latin Amerika'da en yaygın din olan Katolik Hristiyanlık, büyük eski uygarlıkların, yerleşik ve yarı göçebe yerli halkın ve Afrika'dan getirilen kölelerin kültürlerinin izlerini taşımaktadır. Çoğu dinsel inanç ve pratik, bunun kanıtlarını sunmaktadır. Aslında bugün, modern birtakım tarihsel deneyimlerin (sömürge geçmişi, ABD müdahaleleri vb.) ortaklığı nedeniyle sanki homojen yekpare bir bütünmüş gibi Latin Amerika olarak adlandırdığımız bölgede irili ufaklı yüzlerce yerli topluluğun dillerini ve ata inançlarını koruyabildiği kültürel bir çeşitlilik mevcuttur (Özbudun, 2012: 17, 27-53).

Orta ve Güney Amerika'da yerleşik uygarlıklar ve dağınık yerli grupların inanış ve ritüellerinin etkisi günümüze kadar taşınmıştır. Güney Amerika'da Peru'da bilinen en eski uygarlık olan Norte Chico uygarlığından ve yüzyıllar sonra yine aynı bölgeye gelen Chavín topluluğundan kalan tapınakların ve basamaklı piramitlerin varlığı, bu kültürlerin kentlerinin, insanları bir araya getiren dinî merkezler olduklarını göstermektedir. Bugünkü Meksika ve Guatemalayı içine alan bölgede birkaç bin yıl boyunca bilinen en eski Mezoamerikan kültürlerinden olan Olmek, Zapotek ve Toltek uygarlığının çok tanrılı bir

yazmıştır (aktaran Akal, 2016:66).

dine sahip olduğu bilinmektedir. Dinî faaliyetler siyasette etkili bir din adamı sınıfı ve yer yer şamanlar tarafından yerine getirilmekteydi. Bu uygarlıkların kültürel mirası Orta Amerika'da İberyalıların bölgeye gelişine kadar varlığını sürdüren Maya ve Aztek Uygarlığı ile Güney Amerika'da ise İnka uygarlığı ile taşınmıştır.

Maya çok tanrılı dini, İspanyol fethine kadar gelişerek var olmuştur. Büyük tanrı Quetzalcoatl (Tüylü Yılan) Tolteklerden adapte etmiş oldukları bir tanrıdır (Parrinder, 1971). Aslında tek bir Maya dininden bahsedilmez, Orta Amerika'nın tümünde ortak özelliklere sahip çeşitli Maya inançları söz konusundur. Günümüzün en geniş Maya grubu olan Guatemala'nın Quiché Mayaları eski inançlarını korumaktadır (Parrinder, 1971). Bugün Orta Amerika'da yaşayan en kalabalık yerli grubunu oluşturan Mayalar, Hristiyanlığı yerli kültürlerinin prizmasından geçirerek yorumlamıştır. Bağımsızlık hareketi sonrasında ilk etapta daha serbest bir yaşam alanı bulan Maya âdetleri, daha sonra ulus devlet tarafından çeşitli müdahalelerle karşılaşmıştır.

Göçebe topluluklar tarafından bugünkü Meksika'da on üçüncü yüzyılda kurulan bir diğer büyük tarım uygarlığı olan Aztekler ise kendisinden önceki Orta Amerika kültür mirasının üzerinde yükselmiştir. Aztek dini de devamlı olarak gelişmiş, fethettikleri topraklarda çeşitli inanışların tanrılarını da içine almıştır. Bütün Orta Amerika halkları yer, zaman, renk ve kozmik güçler (tanrılar) arasındaki ilişkiye dayalı benzer bir kozmik kâinat anlayışına sahip olmuş ve sosyal düzenin merkezinde de bu anlayış yer almıştır. *Güneş*lerle ifade edilen zaman, çizgisel bir kavram olmamış, biri sona ererken diğerinin başladığı iç içe geçmiş çağlardan oluştuğu düşünülmüştür (Parrinder, 1971). Orta Amerika'da sofistike bir inanç tarzı vardı, halkın günlük yaşamının ve sosyal hayatın vazgeçilemez bir parçasıydı. Güney Amerika'nın büyük imparatorluğu olan İnka İmparatorluğu'nun Quechua halkı ise Güneş'e (İnti) tapardı, tek tanrılı bir devlet dinine sahipti. İnka dini diğer çok tanrılı dinlerden, animizm ve Şamanizm inancından etkilenmiş ve yerli ritüellerine izin vermiştir (Şahin, 2020). Böylece Quechua halkının tanrısı Pachamama (Toprak Ana) inancı bugüne kadar gelebilmiştir.

Latin Amerika'da bu üç büyük uygarlığın dışında, Güney Amerika'da Brezilya başta olmak üzere dağlık bölgelerde ve Amazon ormanlarında, Arjantin pampalarında ve güney uçtaki Tierra de la Fuega'ya kadar geniş bir alanda iki bine yakın dilin konuşulduğu binlerce bağımsız halk topluluğunun yaşadığı bilinmektedir (Özbudun, 2012: 64). Brezilya'da Tupiler, Arjantin Pampa halkı ve Mapuche, Guarani, Aymara, Quechua yerlileri en bilinenleridir. Büyük merkezi imparatorluklar egemenliğinde de bu yerleşik veya yarı göçebe halklar kültürlerini sürdürmüşlerdir.

İberyalılar, Amerika kıtasına geldiklerinde üç büyük uygarlık ve yüzlerce yerli toplulukla karşılaşmıştır. Meksika'da Hernán Cortés ve Peru'da Francisco Pizarro, Aztek ve İnka topraklarını ele geçirmiştir. Sömürgecilik eylemlerini meşrulaştırmak için buradaki yerli inanç ve geleneklerinin, o sıralar İspanyol entelektüelleri arasında tartışılan doğal hukuk yasalarına aykırı olduğu savı ileri sürülmüştür (Akal, 2016: 60). Bunların en çok bilineni Maya, Aztek ve İnka İmparatorluklarında gerçekleştirilen tanrılara insan kurban etme ritüelidir. Örneğin Azteklerde, köleler ve savaş esirleri tanrılara kurban edilirdi. Bu ritüelin uygulaması oldukça vahşidir. Rahipler tarafından kurbanların kalpleri hâlâ atar bir vaziyette iken dışarıya çıkarılarak tanrıya sunulurdu (Parrinder, 1971). Dinsellik, gnoseolojik bir kategoridir yani doğrudan inanmaya, kabule dayalıdır (Cangızbay, 2019:151), bilinci aşan bir bilgi söz konusudur. Bir dine mensup olan için kutsal ve anlamlı gelen bir uygulama, o inançla ilgili herhangi bir fikri olmayan için anlamsız, saçma veya çirkin olarak yorumlanabilir. Ancak insan kurban etmek gibi dinsel ritüellerin, değer yargılarını aşan diğer zararsız ayinler gibi kabul edilebilir bir kategoriye girmediği, "vahşi" bir adet olduğu teslim edilir.[2] Sömürgeleştirmeyi meşrulaştırılması çabası, aynı dönemde İspanya'da, Francisco de Vitoria'nın öncülüğünde, yerlilerin inanç ve mülkiyet hak ve hürriyetleri konusunda yürütülen (bazen çelişkili ve tutarsız açıklamalarla dolu) bir tartışmanın parçasıdır. Açıkçası dönemin ruhani lideri Papa'nın, Hristiyanlık adına yerlileri zorlama, sözde anlaşmalar yapma, cezalandırma veya eziyet etme hakkını verdiği de tam olarak iddia edilemiyordu. Bu bağlamda, İspanyol Dominiken misyoner Bartoloméo de las Casas'ın aktardığı izlenimler (1542) ile İspanya'daki meşruiyet tartışması daha da alevlenmiştir.

İmparatorluk dinleri ve yerel dinlerin üzerine gelen Avrupa Katolikliğinin yanına on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında Afrika'dan gelen kölelerin çeşitli inançları eklemlenmiştir. Brezilya'da yerli halkın Avrupa'dan gelen hastalıklara dayanamayıp ölmelerinin ardından Afrika'dan gemilerle köle getirilmiştir. Afrika kültürü, Havana ve Rio de Janeiro gibi limanlardan plantasyon ekonomisine dayalı Küba, Brezilya, Kolombiya, Venezuela başta olmak üzere çeşitli ülkelere girmiştir. And ülkelerinin çoğunda ve Meksika'da Afrika etkisi daha az olmuştur.

Bağımsızlık sonrasında Latin Amerika kültürüne bir diğer katkı da özellikle 1820-1920 arasında iş gücü ihtiyacını karşılamak üzere gelen göçmenlerden gelmiştir. Avrupa'dan (İtalya, İspanya ve Portekiz başta olmak üzere) ve Osmanlı

[2] Akal (2016), bu noktada Orta Çağ Hristiyanlığının insan yakma geleneğini hatırlatıyor. Batılı değer yargıları açısından tepki çeken yerli adetlerinden insan eti yeme (yamyamlık) alışkanlığı da sömürgeciliği meşrulaştırmak için sıkça kullanılmıştır.

topraklarından (başta Lübnanlılar olmak üzere bugünkü Filistin, Mısır, Tunus, Cezayir) milyonlarca kişi göç etmiştir. Osmanlı topraklarından gelenler genellikle *el Turco* olarak adlandırılmıştır ve bunlar arasında Kuzey Afrika musevileri ve Lübnanlı hıristiyanlar da bulunmaktadır. Latin Amerika'da Müslümanların sayısı sonradan ihtida edenle birlikte çok fazla değildir ve en kalabalık nüfus bugün Arjantin'de yaşamaktadır. Fakat el Turco olarak adlandırılan göçmen grubun etnik çoğunluğunu oluşturan Araplar, Latin Amerika siyaseti başta olmak üzere birçok alanda etkili olmuş ve isimlerini duyurmuştur.

Sonuç olarak bugün, yerli halkların maneviyatını, kültürünü, Afrikalı ve Katolik geleneklerini birleştiren çok çeşitli adanmışlıkları ve uygulamaları içeren senkretik dinî inanç ile modernitenin etkileşimlerini kapsayan uygulamaları tanımlamak için özellikle Latin Amerikalı akademisyenler tarafından "popüler din(darlık)" kavramı kullanılmaktadır. Popüler dindarlık, sömürgeci moderniteye "Latin Amerikalı" yanıtların dinî yüzüdür ve kurumdan çok topluluğu/aktörü öne çıkarır. Beyazlar, yerliler ve siyahlar arasındaki farklılıkların üstesinden gelen etnik karışımın dini alandaki sonucu olarak düşünülmektedir (Morello, 2019). Latin Amerika'da kültür ve dolayısıyla din, çok farklı özellikleri ve etkileri barındıran dinamik tarihsel bir süreçten geçmiştir.

2. Latin Amerika'da Katolik Hristiyanlık

Vatikan verilerine göre dünyadaki Katoliklerin %40'ından fazlası Latin Amerika'da yaşamaktadır. Bu bölgede popüler dindarlık adı verilen dinî bağlılık tarzı, kültürel yerliliğin ve politik popülizmin bir parçası olarak Latin Amerika kültürünü karakterize eder. Yerli ve Afrikalı inançlarla yoğrulmuş formdaki bir Katolikliğe atıfta bulunulur. Latin Amerika ülkelerinden, bugün sadece Kosta Rika için resmî din Katolik Hristiyanlıktır. Bazı anayasalarda devlet din ilişkileri ile ilgili olarak doğrudan Katolik mezhebine referans verilmiştir. Arjantin Anayasası'nın 2. maddesinde "federal hükûmetin Roma Katolik Apostolik dinini desteklediği" belirtilir. Peru Anayasası'nın 50. maddesine göre: "Bağımsız ve özerk bir sistem içinde devlet, Katolik Kilisesi'ni Peru'nun tarihî, kültürel ve ahlaki oluşumunda önemli bir unsur olarak kabul eder ve kiliseyle iş birliğini sağlar." Paraguay Anayasası 24. maddesine göre: "Devlet ile Katolik Kilisesi arasındaki ilişkiler bağımsızlığa, iş birliğine ve özerkliğe dayanmaktadır." Panama Anayasası'nın 35. maddesinde, Katolik dininin Panamalıların çoğunluğu tarafından uygulandığı kabul edilmektedir. El Salvador Anayasası'nın 26. maddesinde Katolik Kilisesi'nin tüzel kişiliği tanınır. Bununla birlikte Latin Amerika genelinde Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesi-

ne duyarlılık zannedildiği kadar çok güçlü değildir. Bunun nedeni, kolonyalizmle birlikte yaşanan Hristiyanlaştırma sürecine dayanır. Fidel Castro'nun şehir efsanesine dönen kehaneti 2013 yılında gerçekleşmiş ve ilk defa bir Latin Amerikalı papa Katolik dünyasının ruhani lideri olmuştur. Bu olayın ülkelere göre değişik ölçüde olmakla birlikte bölgede bir sempati oluşturduğu kabul edilmektedir. Son yüzyıl içinde Protestan kiliselerinin yükselişi, bölgede uzun süredir Katolik tekeline meydan okumaya başlamıştır. Ayrıca yer yer kurumsal dinî bağlılıkların zayıfladığı, agnostik ve ateist eğilimlerin arttığı gözlenmektedir.

2.1. Yerli İnançlarla Katolik Hristiyanlığın Etkileşimi

Latin Amerika'nın Latinleşmesi ile Katolikleşmesi birlikte gerçekleşmiştir. Bölge hâkimiyet altına alındıktan sonra yerli ve Afrikalı müzikler, danslar, gösteriler ve festivaller eşliğindeki dinin dışavurumu, kültürel dönüşüm ve sosyal kontrolün araçları haline gelmiştir. Katolik rahipler ve keşişler, yerli dansçıların kendi ayinlerini, Katolik azizleri ve fikirleri dâhil edecek şekilde uygulamalarına izin vermiş hatta teşvik etmiştir. Günümüze gelindiğinde antik ritüel dansları kiliselerin önünde ve diğer kutsal yerlerde özellikle bir kasabanın (veya ülkenin) koruyucu azizinin onuruna düzenlenen festivallerin bir parçası olarak uygulanmaktadır. (Cashion, ty.) Çoğunlukla eski yerli ayinlerinin takviminin Katolik ayinlerinkine göre uyarlandığı gözlenmektedir. Bu etkileşimde yalnızca yerli ritüel danslarının Avrupa Katolikliğine bir katkısından bahsedilmez, Orta Çağ'da İspanya'nın müslümanların elinden kurtulmasına yönelik dinî bir kutlamadaki dans (la danza de Moros y Cristianos) Latin Amerika'ya da taşınmış ve burada çeşitli versiyonları geliştirilmiştir. 25 Temmuz'da, İspanyolca konuşulan Latin Amerika'da İspanya'nın koruyucu azizi olan Santiago Günü kutlanmaktadır. Bu kutlamalar için yapılan gösterilerde -örneğin Porto Riko'daki los vejigantes (bk. Lind, 2016) ve Meksika'da los tastoanes dansları (bk. Lopez, 2013)- İspanyol atlıları ile birlikte Afrikalı köleleri veya yerli direnişin üyelerini temsil eden maskeli figürlerin dans ettiği gözlenmektedir. (Cashion, ty.) Yerlilerin kültürel dünyasının izlerini taşıyan gösterilerde tarih, din ve sanat iç içe geçmiştir.

Katolik Hristiyanlıktaki liturjik (ayinlerdeki) dans geleneği 1975'ten itibaren Vatikan tarafından ciddi bir sorun hâline getirilecektir. Bu danslardan bazılarındaki kıvrak hareketler, özellikle kadınların açık folklorik kıyafetleri (örn. bk. Bolivya Caporales dansı) ve çiftlerin birbirine kur yaptığı figürler dolayı-

sıyla erotik bulunmakta ve Katolik Kilisesi'nin tepkisini çekmektedir. Dahası, Protestan kiliseleri (özellikle sembolizm ve süslemeden özellikle kaçınan Evanjelikler), her türlü dansa karşı çıkmakta ve bununla birlikte Latin Amerika'daki Katolik kiliselerinde sık rastlanan çarmıhtaki İsa'nın grotesk, kanlı imgelerini sertçe eleştirmektedir ve bu tür unsurları putperestlikle bağdaştırmaktadır (Morrill, Ziegler ve Rodgers, 2006:164).

İberya'dan gelen zengin kültürel etki, kıvrak Afrika hareket tarzlarıyla ve yerli tören geleneğiyle harmanlanmış ve renkli Latin Amerika dansları ortaya çıkmıştır. Yeni cumhuriyetlerin bağımsızlık sürecinde müzik ve dans, meydan okuma ve dayanışma sembolleri olarak kullanmıştır. Afrika kökenli topluluklar için ritüel danslar; baskı, vahşet ve ırkçılık karşısında hayatta kalma mekanizması olarak bir nevi manevi rehber niteliğindedir. Bazı Afrolatin uygulamalarında özellikle Küba'da Santería, Brezilya'da Candomblé ve Haiti'de Vodou dansları, yasaklanan geleneksel dinlerin Hristiyan sembollerini kullanarak sürdürülmesinin bir füzyon ürünüdür. (Cashion, ty.) Her yıl 29 Eylül'de kutlanan ve Katolik Hristiyanlık için önemli bir gelenek olan San Miguel[3] festivali, tüm Latin Amerika'da yerel dans ve oyunlarla (örneğin Meksika'da Aztek danslarıyla) renkli bir dinî etkinlik olarak kutlanır.

Mexico City'de on altıncı yüzyılda bulunan Guadalupeli Meryem Ana, Meksikalı Katolik Papazlar Hidalgo ile Morales önderliğinde ayaklanan yoksul halkın simgesi olmuştur. Tarih, inanç ve millî bilincin karışımını ifade eden yoksulların hamisi *melez* Meryem Ana tasviri, halkın ulusal bilincinin gelişmesini sağlamıştır (Hobsbawm, 2018:429). Aztek tanrıçası Tonantzin (Aztekçe Büyük Annemiz anlamına gelir, bir bereket tanrıçası) ile Meryem Ana arasında senkretik bir etkileşim vardır (bk. The Dallas Morning News, 2017). Meksika ulusal kimliğinin bir parçası olan ve Azteklere dayanan Ölüler Günü kutlaması, Katolik Azizler Yortusu ile aynı gün yapılır. Bu senkretik aktarım ve devamlılık birçok inanç ve ritüelin Hristiyanlıkla nasıl kaynaştırıldığına dair onlarca örnekten en çarpıcı olanlarıdır. Bugünlerde ikinci bir dev Kurtarıcı İsa heykelinin[4] yapıldığı Brezilya'da her güne adanmış bir Aziz günü, Hristiyanlıkla yerli ve Afrikalı inanışların (yasaklanmasına rağmen) kayda değer bir alaşımından oluşur (Bryson, 2018; Galeano, 2015:119).

[3] İbrahimî dinlerde baş melek Mikail (El Arcángel San Miguel).

[4] Brezilya'nın Encantado şehrinde Kurtarıcı İsa (Cristo Redentor) heykelinin yapımı devam etmektedir. 2019 yılında inşasına başlanan dev heykelin boyutları Rio de Janeiro'dakinden daha büyüktür (Dotto, 2021).

Son zamanlarda yapılan bir araştırmada da (Pew Research Center, 2014) Latin Amerikalıların çoğunluğunun, genellikle Afrokarayipler[5], Afrobrezilya veya yerli dinlerle ilişkilendirilen inançlara (büyü, nazar ve reenkarnasyon) sahip olduklarını ve ritüllere katıldıklarını göstermiştir. Evo Morales[6], başkanlığının ilk gününde yerli tanrı Pachamama'dan bahsetmiş ve Tiwanaku antik kentindeki dinî komplekste 2006 yılında yeniden geleneksel törenleri başlatmıştır. Aralık 2020'de David Choquehuanca'nın başkan yardımcılığı konuşması Pachamama ve tüm yerli ata ruhlarına adanmış gibidir ("Speech of David Choquehuanca", 2020).

Sosyalizmle birleşmiş yerli kültürü ile Hıristiyanlık arasında bir gerilim olduğunun bazı kanıtları bulunmaktadır. Bunun bir örneği, 2019 yılında ABD destekli bir darbe süreciyle istifaya zorlanan Evo Molares'in yerine görev alan sağcı muhalefet senatörlerinden Jeanine Áñez'in devlet başkanlığı sarayına elinde büyük bir İncil ile girmesidir. Yine aynı dönemde Santa Cruz Valisi Luis Fernando Camacho, İncil ve Bolivya bayrağı ile saraya girerek başkanlık sarayının artık İsa'nın olduğunu söylemiştir (Yeğin, 2020). Çoğunlukla topraklar üzerindeki zenginliğe sahip Avrupa kökenli veya melez Amerikalılar, yerli hakları söz konusu olduğunda Hristiyanlık kartını oynamaktan hoşlanmaktadır. Gerçi Evo Morales de kendisini ziyarete gelen Papa'ya orak çekiçten oluşan ve kimi çevrelerce provokatif bulunan bir haç hediye etmiştir (bk. DW, 2015).

2.2. Yirmi Birinci Yüzyılda Katolik Hristiyanlık

Latin Amerika için dinle ilgili en son yapılan geniş ölçekli araştırma Pew Araştırma Merkezi tarafından 2013-2014 yıllarında yapılmıştır (bk. Pew Research Center, 2014). Porto Riko dâhil olmak üzere 19 Latin Amerika ülkesini[7] kapsayan araştırma, İspanyolca, Portekizce ve Guarani dillerinde gerçekleştirilen 30.000'den fazla kişiyle yüz yüze görüşmeye dayanmaktadır. Bu araştırmanın sonuçları günümüz Latin Amerika Hristiyanlığı hakkında bilgi vermektedir. Pew araştırmasının, ABD'deki genel geçer dinî inanç algısını ve pratikleri

[5] Karayipler bölgesindeki tarihsel gelişim ve etkileşim için bk. Ermağan-Efe, 2018: 152-161.

[6] Bolivya'nın eski devlet başkanı (2006-2019) Evo Morales bir Aymara yerlisidir. Morales, yerliler arasından çıkan en sembolik siyasilerden birisidir.

[7] Bu ülkeler; Arjantin, Bolivya, Brezilya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, El Salvador, Guatemala, Honduras, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay, Peru, Porto Riko, Şili, Uruguay ve Venezuela'dır. Araştırmaya, din hakkındaki anketlerle ilgili saha çalışması kısıtlamaları ve hassasiyetleri nedeniyle Küba dâhil edilememiştir. Küba, Latin Amerika'da anket yapılmayan İspanyolca konuşan tek ülkedir (Pew Research Center, 2014).

temel aldığı konusunda bazı eleştiriler bulunsa da (bk. Morello, 2019) elimizdeki en büyük veri kaynaklarından biri olarak kabul edilebilir. Latin Amerika'da gitgide artan çalışmalarla bu eleştirilerin yerinde olup olmadığı zamanla anlaşılacak ve muhtemel eksiklik tamamlanabilecektir.

Araştırmanın sonuçları, Katolikliğin bu bölgedeki yaygınlığını teyit etmekle birlikte 1900-1960 Dönemi'nde %90 oranında kabul edilen Katolik nüfusun oranının %69'a indiğini, Protestanlığın ise aynı sürede %9'dan %19'a yükseldiğini göstermektedir. Latin Amerika nüfusunun beşte biri artık Protestandır. Ülke bazındaki verilere göre yaklaşık dört Nikaragualıdan biri, beş Brezilyalıdan biri ve yedi Venezuelalıdan biri Protestandır. Hiçbir kurumsal dine ait olmadığını söyleyenlerin oranı ise %4'ten %8'e çıkmıştır ve bunların çoğunluğu gençtir. Bu konuda önde giden ülke olan Uruguay[8]'dakilerin %37'si belirli bir dine sahip olmadıklarını, ateist ya da agnostik olduklarını ifade etmiştir. Şili ve Uruguay, Latinobarómetro verilerine göre de bölgede agnostizmin en fazla olduğu ülkelerdir. Anketin yapıldığı diğer Latin Amerika ülkelerinde, dinsel olarak bağlantısı olmayanlar nüfusun %20'sini bile oluşturmuyor. (Küba'nın ankete dahil edilmediğini bu noktada hatırlatalım.)

Roma Katolik Kilisesi tarihinde ilk kez bir Latin Amerikalı papaya sahip olmuştur. iki bin yıllık Katolik Kilisesi'nin en sorunlu dönemlerinden birinde (çocuklara yönelik cinsel istismar skandalları, bürokratik çatışmalar, yolsuzluklar) ve hızla değişen bir dünyada geçerliliğini korumak için mücadele ettiği süreçte Arjantinli Kardinal Jorge Mario Bergoglio, Francis (Franciscus) adını alarak papa seçilmiştir. Mart 2013'te Papa Francis'in seçilmesi araştırmanın tarihi itibarıyla yeni gerçekleşmiş olduğu için anket verilerinde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat genel olarak Papa Francis, Latin Amerika genelinde

[8] Laiklik, Uruguay'da uzun bir tarihe sahiptir. 1861'de hükûmet, ülkenin dört bir yanındaki mezarlıkları kamulaştırıp kiliselerle olan bağlarını koparmıştır. Kısa bir süre sonra hükûmet kiliselerin halk eğitiminde rol oynamasını veya evlilik cüzdanı çıkarmasını yasaklamıştır. Yeni bir anayasa dinin kamusal yaşamdan ayrılmasını kabul etmiş; Tanrı'ya yapılan atıflar parlamento yemininden çıkarılmış, şehirlerin ve köylerin adlarından dinî referanslar kaldırılmıştır. Uruguay anket yapılan ülkeler arasında açık ara en düşük dinî bağlılığa sahip olan ülkedir, üçte birinden azı (%28) dinin hayatlarında çok önemli olduğunu söylemiştir. Ahlakla ilgili sosyal görüşler ve tutumlar söz konusu olduğunda Uruguay tutarlı bir şekilde daha liberaldir. Çoğunluğun (%62) eş cinsel çiftlerin yasal olarak evlenmesine izin verilmesini ve yetişkinlerin yarısının (%54) kürtajın tüm veya çoğu durumda yasal olması gerektiğini söylediği tek ülkedir (nitekim ülkede her ikisi de serbesttir). Yine halkın çoğunluğu (%57), dinî liderlerin siyasi konularda "hiçbir etkisinin olmaması" gerektiğini ifade etmiştir (bk. Pew Research Center, 2014). Uruguay Anayasası (5. madde), Katolik Kilisesi'nin ekonomik ve sosyal haklarına anayasal bir sınır getirmiştir.

popüler bir figür olmuş ve olumlu karşılanmıştır. İlk etapta, tüm ülkelerde çoğunluğun desteğini almıştır. 2017 Latinobarómetro araştırmasına göre Papa'ya olan olumlu destek azalmıştır. En büyük destek Paraguay ve Brezilya'dan gelirken en az destek göreli olarak agnostizmin yaygın olduğu Şili ve Uruguay'dan gelmiştir (Latinobarómetro, 2021).

Hem Katoliklerin hem de Protestanların önemli bir çoğunluğunu oluşturan birçok Latin Amerikalı, genellikle Afrokarayipler, Afrobrezilya veya yerli dinlerle ilişkilendirilen inançlara sahip olduklarını ifade etmiştir. Bu konuda Panama ön sırada gelmektedir. Ankette bahsedilen sekiz yerli ritüelinin[9] en az üçünü uyguladığını söyleyenlerin oranı çok yüksektir (%58). Örneğin ankete katılan her ülkedeki yetişkinlerin en az üçte biri, büyü ve nazara inanmaktadır. Büyücülük ve reenkarnasyonla ilgili inançlar da çoğu ülkede yaygındır ve nüfusun%20'si veya daha fazlası tarafından benimsenmektedir. Diğer inançlar ve uygulamalar ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterir. Örneğin Meksikalıların çoğunluğu (%60), Bolivyalıların üçte birinden fazlası (%39) ve Uruguaylıların ise çok azı (%9) yiyecek, içecek, mum veya çiçek vb. gibi adak sunduklarını ifade etmiştir.

Latin Amerika'nın birçok ülkesinde kürtaj, dinî gerekçelerle hem yasal olarak hem de pratikte kısıtlanmıştır ve bazı şartlarda yapılabilmesi için bir tür resmî onay gereklidir. Uruguay'da 2012'de, Arjantin'de ise ancak 2021'de çıkan bir yasa ile kürtaj serbest hâle gelebilmiştir. (The Center for Reproductive Rights, ty.) Latin Amerika'da eş cinsel evlilik; Arjantin (2010), Brezilya (2013), Uruguay (2013) ve Meksika (2015), Kolombiya (2016), Ekvador (2019) ve Kosta Rika'da (2020) yasaldır (Felter ve Renwick, 2020).

Pew araştırma raporunda Katolikler, genel itibarıyla kürtaja, eş cinselliğe, suni doğum kontrol yöntemlerine, evlilik dışı cinsel ilişkiye, boşanmaya ve alkol almaya Protestanlardan daha az ahlaki olarak karşı çıktıkları gözlenmiştir. Bir başka açıdan bakınca Protestan olan birçok eski Katolik'in neden "ahlaki bir yaşam sürmeye daha fazla önem veren" bir kilise aradıklarını açıklamaya yardımcı olabilir (Pew Research Center, 2014). Bu konulardaki geleneksel Katolik inançtaki kurumsal boşluğu Protestan kiliseleri doldurmaya çalışmış olabilir (Latin Amerika'daki Katolik Kiliseleri, bu tür sosyal konularda Protestanlardan daha az muhafazakâr olma eğilimindedir). Benzer bir biçimde alkol içmenin, boşanmanın, evlilik dışı cinsel iliş-

[9] Ankette bahsedilen sekiz bireysel inanç ve uygulama: nazar, reenkarnasyon, büyücülük veya sihir, ruhlarla iletişim kurma, ruhlara çiçek veya yiyecek sunma, ruhsal temizlik törenlerine katılma, geleneksel şifacılara danışma ve kara büyü deneyiminden oluşmaktadır (Pew Research Center, 2014, tam rapor: 58).

kiye girmenin ve suni doğum kontrol yöntemlerinin kullanılmasının ahlaki olarak kabul edilebilirliği söz konusu olduğunda Protestanlar Katoliklerden çok daha muhafazakâr görüşler ifade etmektedir. Her durumda dinî olarak bağlantısı olmayanlar, bu davranışlar konusunda Protestanlara veya Katoliklere göre daha liberaldir.

Latin Amerikalılar tarafından benimsenen sosyal muhafazakâr tutumlar, ailede toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel (Maço) nosyonlara kadar uzanmaktadır. Nitekim ankete katılan ülkelerin yarısında çoğunluk, "Bir kadın her zaman kocasına itaat etmelidir." ifadesine tamamen veya çoğu zaman katılıyor. Yalnızca Arjantin'de (%31), Şili'de (%24) ve Uruguay'da (%23) daha azınlık bu görüşü paylaşmaktadır. Pek çok Katolik de eşlerin kendilerini kocalarına tabi kılmaları gerektiği fikrine bağlı kalmaktadır. Bir kadının her zaman kocasına itaat etmesi gerektiğini söyleyen Protestanların oranı Katoliklerden daha yüksektir. Venezuela, Arjantin, Uruguay ve Şili'de aradaki fark daha fazladır.

Araştırma sonucuna göre en büyük ekonomik problem yoksul ve zengin arasındaki gelir uçurumudur. Büyük çoğunluk devletlerin yoksulların ihtiyaçlarının karşılanmasında sorumlu olduğunu kabul etmiştir ve ülkeler bazında bakıldığında halkın en az %82 oranında bu görüşü benimsediği gözlenmektedir. Yoksullara ve muhtaçlara yardım etmelerinin en önemli yolunun ne olduğu sorulduğunda Protestanlar, İsa'nın sade ve yoksul yaşamından daha fazla dem vururken Katolikler ise yoksullar için hayır işleri yapmanın en önemli yöntem olduğunu söylemeye daha meyillidirler. Fakat uygulamaya bakıldığında Protestanların daha çoğunun bu tür hayır işleriyle uğraştığı gözlenmektedir.

Pew araştırması sonuçlarının çoğunlukla Latin Amerika'da Katolik-Protestan karşılaştırmasına yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu karşılaştırmanın analizi açıkçası ABD veya çoğu Avrupa ülkelerinden farklı sonuçlar üretmektedir. Latin Amerika'daki Protestanlık (Anglosakson Protestanlığına göre) Latin Amerika'ya özgü Katoliklikten daha fazla muhafazakâr izler taşımaktadır. Latin Amerika'daki güncel din pratikleri ve algısı üzerine ayrıntılı bilgi veren araştırmanın sonuçları, Latin Amerika için tanımlanmış "popüler dindarlık" ya da "popüler Katoliklik" olgusunun geçerliliğini göstermektedir: Latin Amerika'da dindarlık, Hristiyanlıkta var olan klasik mezhep farklılıkları ötesinde kültürel bir özgünlük taşımaktadır.

2.3. Latin Amerika'da Protestanlaşmanın Nedenleri

Latin Amerika'da Protestanlığa geçişin arttığı uzun zamandır fark edilen bir olgudur. 1950'lerden itibaren kentleşme ile birlikte kırsaldan göç edenlere, Evanjelik kiliseler[10] daha fazla kucak açmıştır. Fakat genel anlamda Protestanlaşmanın nedeni ile ilgili birden fazla iddia ortaya atılmıştır ve gerçekten de birden fazla faktörün birlikte etkili olması daha muhtemeldir.

Bölge genelinde görülen Protestanlaşma eğilimi, özellikle Tanrı'nın Krallığı Evrensel Kilisesi'nin, bir medya varlığı ve siyasi etkiyle öne çıktığı Brezilya'da dikkat çekmiştir (Rocca, Hong ve Ulick, ty.). Bu bağlamda, dört ülkede istisnai bir durum gözlenmektedir. Bunlar Katolikliğin daha sabit olduğu Meksika ve Paraguay ile ateizm ve agnostizme eğilimin daha fazla olduğu Uruguay ve Şili'dir (Zilla, 2018). Katolik nüfusta düşüşte Brezilya'nın ardından Orta Amerika ülkeleri gelmektedir.

Protestanlaşmanın temelinde ABD'nin bir ilgisi olduğuna inanan komplocu bir kesim vardır. Bölgede her işe burnunu sokan ABD'nin bu konudan uzak kalmamış olabileceğini düşünmek son derece tabiidir. Fakat harekete yakından bakıldığında önemli misyonerlik çabalarında birtakım ABD cemaatleri etkili olmakla birlikte büyük bir kısmının Latin Amerikalı sıradan halktan papazlar tarafından yürütüldüğü gözlenmektedir (Allen Jr., 2006[11]).

1960'lardan sonra sol terminolojiyi dinle harmanlayan devrimci Kurtuluş Teolojisi Hareketi'nin kiliseyi "politize ettiği" ve orta ve üst sınıfları Protestanlığa sürüklediği de ileri sürülmüştür, tüm dünyada her şeyin politize olduğu bir ortamda gelişen hareketin içeriği incelendiğinde bu iddianın yersiz olduğu görülmektedir. Yine de bu noktada 1970'lerin Protestanlaşmaya geçişin en yoğun gerçekleştiği dönem (Zilla, 2018) olduğunu hatırlatmakta fayda var.

Kentleşme ile Protestanlığın artması arasındaki ilişki son yıllarda hızlanmıştır. Kırsaldan kentlere gelenlerin birçoğu Evanjelik kiliseleri ile yakınlık kurmuştur. Latin Amerika'da Hristiyanlaştırma, tam bir misyonerlik ruhu içinde yapılmamıştır. Yerlileri Krallığın sömürgesi hâline getirmek ve ellerindekileri almak için agresif bir biçimde yürütülen bir çaba olmuştur. Bu nedenle

[10] Evanjelizm, "Hristiyan mesajının/öğretisinin ya da iyi haberinin bütün insanlara iletilmesi anlamına gelir. Terim, özellikle misyonerlik teriminin Hristiyan olmayan kültürler ve bağlıları arasında oluşturduğu olumsuz imajı değiştirmek amacıyla kullanılmaya başlamıştır." (Gündüz, 2002)

[11] Latin Amerika'da Protestanlaşmanın artışının incelendiği Changing Tides: Latin America and World Mission Today (2001) kitabının yazarı Samuel E. Escobar ile söyleşi.

özellikle yerli halk tarafından içselleştirilmemiş ve yüzeysel bir aidiyet oluşturmuştur. Kolonyal dönemde kıtada, Katolik Kilisesi'nin varlığı beklenilen ölçüde güçlü olmamıştır. Katolik Kilisesi, kırsal kesimde veya kentin kenar mahallelerinde yaşayan nüfuslara hiçbir zaman etkili bir biçimde ulaşamamıştır (Morello, 2019). Katolik rahiplerin sayısı diğer ülkelere nazaran daha düşüktür. 2001'de Latin Amerika'daki rahip başına düşen Katolik sayısı 7.176 Katolik iken Amerika Birleşik Devletleri'nde 1.325'tir (Allen Jr., 2006). Latin Amerikalı Katoliklerin dinî duyarlılıkları genellikle kiliseye bağlı olarak gelişmemiştir. Bu kurumsal zayıflık, halkı alternatiflere açık hâle getirmiştir. Evanjelik olan çoğu eski Katolik, inanç bağlamında farklı bir yaklaşım bulduklarını düşünmüştür.

Protestanlaşma konusunda Pew araştırmasından elde edilen veriler önemli ipuçları sunmaktadır. Protestanların en az üçte biri Katolik Kilisesi etkisinde yetiştirildiğini ve yarısından fazlası Katolik olarak vaftiz edildiğini ifade etmiştir. Protestanlığa geçiş, Genellikle 25 yaşından daha genç yaşta gerçekleşmektedir. Araştırmaya göre Katoliklikten Protestanlığa geçişin nedenleri arasında Tanrı ile daha kişisel bir bağ kurma çabası, yeni ve farklı bir ibadet yolu veya daha yardımcı bir kilise arayışı, ahlaka daha fazla vurgu yapılmasının istenmesi, kişisel/ailevi nedenler ve Katolik olmayan kişilerle evlilik gösterilmiştir. Araştırma raporunda, Protestanlığa geçişte, dünya çapında etkin olan Evanjelik[12] misyonerlik çabalarının (Protestanlaştırma/Evanjelizasyon) etkisinin gözlendiği belirtilmektedir. Evanjelik kiliseler halka ulaşmak ve cemaatlerine katmak için özel çaba göstermiştir. Katoliklerin sayısının hızla eridiği dünya çapında bir olgusal bir gerçekliktir.

3. Latin Amerika'da Dinin Sosyopolitik Etkisi

Din ve siyaset, hemen tüm tarihi boyunca birbirlerine ideolojik ve kurumsal destek ve meşruiyet sağlamıştır. Katoliklik, seküler ve kutsalın eylem ve anlam alanlarını kaynaştırmanın gerekliliği ve iyiliği üzerindeki sürekli vurgusu ile karakterize edilebilir (Levine, 1981). Toplumsal yaşamda belli bir düzeyde etkisini koruyan ve geçmişe göre daha çoğulcu bir yapı sergileyen dinin siyasete etkisi Latin Amerika'da sanıldığının aksine daha azdır. Av-

[12] Pew raporunda "Protestanlar" genel olarak tarihi Protestan kiliselerinin üyelerini (örneğin Baptistler, Yedinci Gün Adventistleri, Metodistler, Lutheranlar veya Presbiteryenler), Pentikostal kiliselerin üyelerini (örneğin Tanrı Meclisleri, Evanjelist Kilisesi) ve diğer Protestan kiliselerinin üyelerini kapsayacak şekilde tanımlanmıştır. Anglosakson veya Kıta Avrupa Protestanlığı birbirinden farklı tarihsel akımlardan oluşmakla birlikte aralarındaki farklılıklar, Latin Amerika'da Protestanlığın Katoliklik karşısında yekpare bir kategori olarak kullanılması açısından önemli görülmemektedir.

rupa siyasetinde çok görünür olan Hristiyan Demokrat Partiler, Latin Amerika siyasetinde benzer bir ilgi görmemiştir (Mainwaring ve Scully, 2003). Hükûmetler dinleri pragmatik bir yaklaşımla ele almıştır. Latin Amerika tarihinde siyaset ile dinin en yüksek dozda etkileşimli olduğu düşünce ve pratik, seküler ve kutsalın tarihte eşine az rastlanan bir sentezle buluştuğu Kurtuluş Teolojisi Hareketi'dir.

3.1. Kurtuluş Teolojisi

Latin Amerika'da Hristiyanlık, sosyalizm ve yoksul insanların devrimciliği ile birlikte hareket etmiştir. Kurtuluş Teolojisi[13] Hareketi'nin özünde Marksizmle paralel bir şekilde yoksulların örgütlenmeleri ve kendi kurtuluşlarının öznesi olarak mücadele etmeleri fikri yatar (Löwy'den aktaran Yeğin, 2020). Bu tipik olarak yaygın olan sağ siyaset ile din arasındaki iş birliğinin Latin Amerika'da olmadığı anlamına gelmemektedir ve Ortodoks Marksistler daima kiliseyi ve dini kapitalist yabancılaşmanın ürünleri olarak düşünmüştür. Fakat devrimci bir Hristiyanlık hareketi olarak Kurtuluş Teolojisi, Latin Amerika siyasal tarihinin önemli bir parçası olmuştur ve başka coğrafyalara da yayılmıştır.

1960'ların ortalarından 1980'lerin ortalarına kadar Latin Amerika'da hemen hemen her ülkede devrimci Hristiyanlık hareketinin etkili olduğu gözlenmiştir: Kolombiya'da Camilo Torres, Arjantin'de "Üçüncü Dünya için Rahipler Hareketi", Şili'de "Sosyalizm için Hristiyanlar", El Salvador'da Óscar Romero ve Nikaragua'daki Sandinista devrimi hareketin önde gelen sembolleridir. Kurucularından biri olan Perulu rahip Gustavo Gutiérrez, 1971'de Kurtuluş Teolojisi kitabını yayımlamıştır ve hareketin temelini Latin Amerika "gerçekliği" üzerine oturtmuştur. Bu gerçekliğin temelinde bölgenin en büyük sorunu olan "yoksulluk" bulunmaktadır.

Latin Amerika'da din adamlarının yerli halka destek olması eskiye dayanan bir olgudur. Daha kolonizasyon döneminde rahiplerin (ki Bartoloméo de las Casas bunun en büyük örneğidir), yerli halkın savunuculuğunu yaptığı bilinmektedir. Meksika'da bağımsızlık hareketlerini kreol bir kasaba rahibi olan Miguel Hidalgo y Costilla başlatmış (1810) ve mestizo bir rahip olan José María Morelos y Pavón 1815'te bağımsızlık yolunda ölene dek halk ayaklanmasının

[13] Orijinali "Teología de la Liberación" olarak adlandırılan hareketin ismi kimi Türkçe kaynaklarda Özgürlük Teolojisi olarak çevrilmiştir. Terim, 1971'de hareketin tanımlayıcı kitaplarından biri olan "Teología de la Liberación: Perspectivas" kitabının yazan Perulu rahip Gustavo Gutiérrez tarafından icat edildi.

önderliğini yapmıştır[14]. 1960'ların ortalarında yeniden böyle bir olgu ile karşılaşılmıştır.

1960'larda kıtada (hatta tüm dünyada) Che ve Fidel rüzgârı ile birlikte Marksizm siyasette hâkim bir ideoloji haline gelmiş ve gerilla hareketleri yaygınlaşmıştı. Bu dönemde rahiplerin söylemleriyle sosyalizmin söylemleri birbirinden çok az ayırt edilebiliyordu, her ikisi de Latin Amerika'da radikal bir değişimin gerekliliği konusunda hemfikirdi.[15] Kilise'den, öldükten sonra sonsuz bir refahı vadeden ve dünyadaki çileye sabırla dayanmayı tembih eden geleneksel anlayışın aksine bu dünyada bir çözümün bulunmasını öneren birtakım sesler duyulmaya başlamıştır. Kolombiya'da, Che ile aynı yaşta bir rahip olan Camilo Torres yoksulluğu ve cahilliği yok edecek bir yönetimin başa geçmesi gerektiğini bunun bir devrim olacağının farkında olarak dile getirmiştir. O dönemde eleştirel pedagojinin temsilcilerinden Brezilyalı Paulo Freire'ın etkileşimli öğretim metodu, yerlilerin kendi özgürleşmeleri için okuma yazma öğrenmesini teşvik etmiştir. Eğitim, bireyin bilincinin gelişmesi ve bireyin özgürleşmesi için bir araç olarak görülmüştür. Latin Amerikalı rahipler cehalet ve yoksulluğu önlenebilir/tedavi edilebilir hastalıklar olarak tanımlamış (Chasteen, 2017:312) ve aktif olarak çalıştıkları sistemli bir yardım ve eğitim faaliyeti yürütmüşlerdir.

1968 yılında Kolombiya'nın Medellín kentinde düzenlenen Latin Amerikalı Piskoposlar Konseyi[16], Latin Amerika'da yoksulluğun ve cehaletin sonlanmasını savunan Kurtuluş Teolojisi hareketine bir resmiyet kazandırmıştır. Fakat yaklaşık on yıl sonra 1979'un başında Meksika'nın Puebla kentindeki Latin Amerikalı Piskoposlar Konseyinde bu hareket sönümlenmiştir ve burada yeni papa olan Polonyalı Papa II. Jean Paul'un komünizm düşmanlığının etkisi çok açıktır (Chasteen, 2017: 313). Bu iki tarih arasında etkili olan hareket daha uzun devam edebilseydi belki de bugün Latin Amerika ülkeleri farklı bir çehreye sahip olabilirdi.

---

[14] Casas, Hidalgo ve Morales çizgisinde bir devrimci ilerleme ile Kurtuluş Teolojisi arasında bağ kurulması yaygın bir yaklaşımdır. Örneğin bk. (Chasteen, 2017: 310-311)

[15] Che Guevera'nın Kurtuluş Teolojisi hareketi üzerindeki etkisi için bk. Topping, 2004. Tez çalışmasında Guevara'nın -komünizmi inşa etmek için eş zamanlı olarak inşa edilmesi gereken- "yeni insan" kavramının Hristiyanlığın "yeni varlık" veya "Mesih'te yeni yaratılış" anlayışı ile örtüştüğü iddia edilmiştir.

[16] Latin Amerika Piskoposluk Konseyi [CELAM, Consejo Episcopal Latinoamericano (İspanyolca) / Conselho Episcopal Latino-Americano (Portekizce)] 1955'te Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Latin Amerika'nın Roma Katolik piskoposlarının oluşturduğu bir konseydir.

Kurtuluş Teolojisi'nin simge isimlerinden, 24 Mart 1980'de bir ayin sırasında öldürülen El Salvadorlu din adamı Óscar Romero, Papa Francis tarafından 2018 yılında aziz ilan edilmiştir. Romero, öldürülmeden bir gün önce radyodan yayımlanan konuşmasında orduya ve polise seslenmiş ve "Kardeşlerim, kendi kardeşleriniz olan köylüleri öldürüyorsunuz. Tanrı adına size yalvarıyorum, size yakarıyorum, size emrediyorum: Baskıya son verin!" demişti (Pınar, 2018). Yoksul mahallelerde çalışan papazların Arjantin'de 1976-1983 yılları arasındaki askerî rejim döneminin hedefinde olduğu bilinmektedir. Hem bir siyasi vizyona hem de İncil'in sosyal adalet odaklı yeniden okumasına dayalı bir teolojik temele sahip Kurtuluş Teolojisi, toprak ve ticaret zenginlerinin elindeki oligarşik rejimleri rahatsız etmiştir.

3.2. Günümüz Siyasetinde Dinin Etkisi

Yirmi birinci yüzyılda Latin Amerika'da, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi din ve siyaset hem kendi özerk sistemlerinde hem de birbiri ile etkileşimde epey değişiklik yaşamıştır. Yirminci yüzyılda Katolik Kilisesi'nin gücünü kısıtlayan seküler kurumların artan varlığının ve farklılaşmasının deneyimlendiği bir dönemdir. Laiklik, kilise-devlet ayrımı (laïcité) olarak anlaşıldığı kadarıyla Latin Amerika laiktir. Hükûmetler meşruiyetini halk iradesinden alır ve dinî otoritenin kutsamasını da aramazlar. Fakat birçok seküler alanda göç, insan hakları ve çevre sorunları gibi konularda dinin hâlâ meşruiyet kaynağı olduğu bir gerçektir (Morello, 2019). Kilise; sendikalar, partiler ve sivil toplum kuruluşlarının bulunduğu sosyopolitik arenada belirli düzeylerde etkili bir aktör olmuştur.

Pew araştırmasının bir bölümü halkın politik görüşleriyle ilgili birtakım soruları kapsamaktadır. Bu sorulara verilen cevaplardan Latin Amerikalıların demokrasi rejimini benimsedikleri gözlenmektedir. Büyük çoğunluğun, dinî değerleri ve inançları teşvik etmekten kaçınan bir hükümeti tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Anket, ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterse de her ülke için ana dini gruplar -Katolikler, Protestanlar ve dini bağları olmayanlar- bu soru hakkında benzer görüşler ifade etme eğilimindedir. Bu sonuçlar Latin Amerika'da tarihsel olarak neden Hristiyan Demokratik Partilerin rağbet görmediğini de dolaylı olarak açıklıyor. Mainwaring ve Scully (2003: 372) tarafından belirtildiği gibi genellikle otoriter yönetimler altında yeşeren bu tür partilerin toplumda derin kökleri olmamıştır.

Çoğu ülkede, kilise ve devletin ayrı tutulması gerektiği çoğunluğun fikridir. Ancak aralarında Kosta Rika, Guatemala ve Paraguay'ın da bulunduğu

birkaç ülkede halk bu konuda bölünmüş durumdadır. Dominik Cumhuriyeti ve El Salvador'da da halk hükûmetin, dinî değerleri ve inançları desteklemesi gerektiği görüşündedir. Bu iki ülkenin demokrasi rejimini en az benimseyen ülkeler olduğu gözlenmektedir.

Latin Amerikalılar, dinî liderlerin siyaseti ne ölçüde etkilemesi gerektiği konusunda bölünmüş durumdadır. Anket yapılan ülkelerin beşinde -Panama, Paraguay, Venezuela, Brezilya ve Arjantin-, dinî liderlerin siyasette ya "bir miktar etkiye" ya da "büyük bir etkiye" sahip olması gerektiğini söyleyenlerin sayısı yarıdan fazladır. Kolombiya, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti ve Peru'da ise halk bu konuda birbirine yakın oranda bölünmüş durumdadır. Bu konuda Katoliklerle Protestanlar hatta örneklemin analize izin verdiği ülkelerde dinî bağları olmayanlar arasında çok büyük bir fikir farklılığı bulunmamaktadır. Latin Amerika'da ülkeden ülkeye değişen siyasete ilgi düzeyi mezhepler ve dinî bağları olmayanlarda farklı bir dağılım göstermemektedir. Yalnızca Arjantin ve Bolivya'da Katolikler, Protestanlara göre kamusal işleri takip ettiklerini daha fazla dile getirmiştir.

Papa Francis, papa olduğu tarihten itibaren Latin Amerika bölgesine birden fazla ziyaret gerçekleştirmiştir.[17] Bu ziyaretlerden ilkinde Río de Janeiro'da ihtişamlı bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Yoksulluk ve eşitsizlik gibi sorunlar konusunda hassas olduğu bilinen Papa bunun sembolik göstergesi olarak kenar mahalleleri, bağımlıları, mahkûmları ve hastaları ziyaret etmiştir. Sonraki ziyaretlerinde politik içerikleri daha yoğun temaslarda bulunmuştur. Amerika'nın fethi sırasında yerlilere karşı işlenen suçlardan dolayı özür dilediği Ekvador, Bolivya ve Paraguay'daki bir haftalık ziyaret turunda yerlilerin sosyal ve ekonomik haklarının iyileştirilmesini istemiştir. Başkan Evo Morales'ten çekiç ve oraktan oluşan özgün yerli motifli bir haç hediye almıştır (DW, 2015). Küba ile ABD arasındaki ilişkilerin yeniden kurulması ve Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) ile Juan Manuel Santos hükümeti arasındaki barış anlaşması konularında uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Küba ziyaretinde, ölümünden bir yıl önce Fidel Castro ile görüşmüş ve ekolojik endişeleri içeren Laudato Si[18] papalık genelgesini hediye etmiştir. (Küba, 1998'de Papa II. John Paul ve 2012'de Papa 16. Benedikt tarafından ziyaret edilmiştir.) 2018 yılında, Şili ziyareti Papa Francis için en zorlu olan ziyaretlerden biri

[17] Papanın gezilerine ilişkin bilgi için bk. "Todo Sobre los Viajes del Papa Francisco a América Latina", 2018.

[18] "Laudato Si'" (Övgüler olsun sana) isimli papalık genelgesinde (2015) "ortak evimiz" dediği dünyanın küresel ısınma, çevre kirliliği, toplumsal ve ekonomik adaletsizlikten korunması temalarını tartışmaya açmıştı.

olmuştur ve gündemdeki din adamlarının çocuklara cinsel taciz suçlamaları nedeniyle protestolarla karşılaşmıştır. Papa Francis burada Augusto Pinochet diktatörlüğünün kurbanlarıyla da görüşmüştür.

Latin Amerika'da beş yüzyıllık sömürge hâkimiyeti, bağımsızlık sürecinde de sömürünün devam etmesi, dış müdahaleler, sermayeyi elinde tutanların oluşturduğu oligarşik elitin yönetimi ve onların bağımlılık ilişkilerinin halka fatura edilmesi Latin Amerika'yı gelir adaletsizliğinin ve yoksulluğun çok büyük olduğu bir yere dönüştürmüştür. Latin Amerika "gerçekliği" olarak özetleyeceğimiz bu duruma, dinin en çok yaklaştığı süreç olan Kurtuluş Teolojisi, Papa Francis ile birlikte yeniden tartışılmaya başlanmıştır (Speciale, 2013). Böyle bir hareket, ekonomi politik temelleri daha sağlam ve sadece Kilise değil tüm toplumsal aktörleri içine alınacak bir şekilde yeniden canlanırsa dinin Latin Amerika toplumu açısından en hayırlı etkisi olacaktır.

Sonuç

Latin Amerika'da yaygın din anlayışı, kolonyal süreç içinde yerli halkın kültürü ve Afrikalı inançlarla yoğrulmuş bir Katolik Hristiyanlıktır. Latin Amerika kültürünün bir parçası olarak popüler dindarlık, bu senkretik yapı ile modernliğin etkilişimlerini tanımlayan özgün bir bağlılık tarzıdır. Son yüzyıl içinde Katolikliğin yanı sıra Protestanlaşmanın, agnostik ve ateist eğilimlerin arttığı, yerli geleneklerin daha görünür hâle geldiği gözlenmiştir. Geçmişe göre daha çoğulcu bir görünüm sergileyen Latin Amerika din ve mezheplerine Avrupa merkezli bir bakış açısı önemli bir şeyi gözden kaçırabilir. Bölgede var olan kendine özgü kültürel popüler dindarlık, mezhep ve inançlar üstü kapsayıcı özelliğini sürdürmektedir. Bu din kültürü, çoğu durumda birbiri ile bağdaşmayan kabullere sahip klasik Katolik veya Protestan Hristiyan teolojisinden farklılaşmıştır. Elimizdeki veriler; ekonomik, sosyal ve politik alanda çeşitli konularda Latin Amerika'daki genel eğilimlerde mezhep kategorilerine göre farklılık olmadığını göstermektedir.

Toplumsal yaşamın bir parçası olan dinin siyasete etkisi sanıldığının aksine çok fazla değildir. Fetih ve sömürgeleştirme sürecinde gerçekleştirilen Hristiyanlaştırma misyonu halkta derin bir aidiyet oluşturmamıştır. Yüzyıllar öncesine dayanan ve anlaşıldığı kadarıyla bilinçin ötesinde en derinlere kadar işlemiş olan yerli ata inançları, Katolik inancı ile maskelenerek devam ettirilmiştir. Modernleşme-sekülerleşme penceresinden bakıldığında yok olacağını düşündüğümüz kimi inanç ve kabuller toplumsal yaşamın dinamizminde dönüşerek varlığını korumuştur. Latin Amerika bugün ABD'ye olduğu kadar an-

tik kültür prizmasından çıkan tüm renkleriyle Tanrı'ya da yakındır. Fakat din siyasette pragmatik koşullar ve dönemsel istisnalar dışında etkili olmamıştır. Latin Amerika geleneksel dansları bu etkiden çok daha fazla pay almıştır. Bir festivaller bölgesi olan Latin Amerika'da dinsel ritüel kökenli danslar bir meydan okuma ve dayanışma işlevi görmektedir.

Kaynakça

Akal, C. B. (2016). *Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyol Altın Çağı*. Ankara: Dost.

Allen Jr., J. L. (2006). The dramatic growth of evangelicals in Latin America. *National Catholic Reporter*. https://www.ncronline.org/blogs/all-things-catholic/dramatic-growth-evangelicals-latin-america (01.05.2021)

Bryson, F. (2018). *Brezilya: Festivaller, Tanrılar ve Kahramanlar Ülkesi*. (Çev. D. Özyozgat). İstanbul: Siyah Kitap.

Cangızbay, K. (2019). *Post-Modern Pre-Modern'i Öpüyor*: Siyasal İslam. Ankara: Nika.

Cashion, S. V. (t.y.). Latin American dance | History, Styles, & Facts. *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/art/Latin-American-dance (28.04.2021)

Chasteen, J. C. (2017). Latin Amerika Tarihi: Kanla ve Ateşle Yoğrulmuş Toprakların Öyküsü. (E. Duru, Çev.). İstanbul: Say.

Dotto, J. (2021, 7 Nisan). Estátua de Cristo em Encantado Recebe Braços e Rosto; Monumento tem 43 Metros. *Globo*. https://g1.globo.com/rs/rio-grande-do-sul/noticia/2021/04/07/estatua-de-cristo-em-encantado-recebe-bracos-e-rosto-monumento-tem-43-metros.ghtml (08.4.2021).

DW (2015, 9 Temmuz). Polémica Por Obsequio al Papa de Tallado de Cristo en hoz y Martillo. https://p.dw.com/p/1Fw4G (03.05.2021)

Ermağan, İsmail-Efe, Haydar (2018), Karayiplerde Siyasal ve Ekonomik Panoroma, iç: Dünya Siyasetinde Latin Amerika 2, Nobel Yayıncılık, s. 145-172.

Felter, C. ve Renwick, D. (2020, 23 Haziran). Same-Sex Marriage: Global Comparisons. Council on Foreign Relations. https://www.cfr.org/backgrounder/same-sex-marriage-global-comparisons (04.05.2021)

Galeano, E. (2015). *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*. (Çev. R. Hakmen ve A. Tokatlı). İstanbul: Sel.

Gündüz, Ş. (2002). Misyonerlik ve Hıristiyan misyonerler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(4), 1-21.

Hobsbawm, E. J. (2018). *Yaşasın Devrim - Latin Amerika Üzerine Yazılar*. (Çev. S. Nilüfer). İstanbul: İletişim.

Latinobarómetro (2021). Latinobarómetro Banco de Datos (Veritabanı). https://www.latinobarometro.org/latContents.jsp (03.05.2021)

Levine, D. H. (1981). *Religion and Politics in Latin America: The Catholic Church in Venezuela & Colombia*. Princeton University Press.

Lind, S. (2016). *Fiestas Tradicionales a Santiago Apóstol de Loiza Puerto Rico*. https://www.youtube.com/watch?v=jwjllSk_F1w (20.04.2021)

Lopez, O. (2013). *La Danza De Los Tastoanes*. https://www.youtube.com/watch?v=kmpHMJSOlZo (20.04.2021)

Mainwaring, S. ve Scully, T. R. (Ed.). (2003). *Christian Democracy in Latin America: Electoral Competition and Regime Conflicts*. Stanford University Press.

Morello, G. (2019). Why Study Religion from a Latin American Sociological Perspective? An Introduction to Religions Issue, "Religion in Latin America, and among Latinos Abroad". *Religions*, 10 (399).

Morrill, B., Ziegler, J. ve Rodgers, S. (Ed.) (2006). *Practicing Catholic: Ritual, Body, and Contestation in Catholic Faith*. Palgrave Macmillan US.

Özbudun, S. (2012). *Latin Amerika'da Yerli Hareketleri*. Ankara: Dipnot.

Parrinder, G. (1971). *World Religions From Ancient History to the Present*. (Çev. G. Atasağun, Çev.). New York: Facts On File.

Pew Research Center. (2014). *Religion in Latin America -Widespread Change in a Historically Catholic Region*. https://www.pewforum.org/2014/11/13/religion-in-latin-america/.

Pınar, Ö. (2018, 14 Ekim). Latin Amerika'da Yoksulluğa Karşı Mücadele Eden Kurtuluş Teolojisi'nin Simge İsmi Oscar Romero Aziz İlan Edildi. *BBC News*. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45855243 (23.04.2021)

Speciale, A. (2013, 10 Eylül). Liberation Theology Finds New Welcome in Pope Francis' Vatican. *National Catholic Reporter*. https://www.ncronline.org/news/theology/liberation-theology-finds-new-welcome-pope-francis-vatican (04.05.2021)

Şahin, İ. M. H. (2020). Latin Amerika Eski Uygarlıkları: Mayalar, Aztekler, İnkalar. İ. Ermağan, E. Tahsin ve S. Tekin (Ed.), *Dünya Siyasetinde Latin Amerika* 3. Ankara: Nobel.

The Center for Reproductive Rights. (t.y.). The World's Abortion Laws: Supplemental Publications. https://reproductiverights.org/the-worlds-abortion-laws-supplemental-publications/?_ga=2.23163134.573799483.1619192598-1824214909.1619192598 (23.04.2021)

The Dallas Morning News. (2017). *The Matachines Dance to Honor La Virgen de Guadaulpe*. https://www.youtube.com/watch?v=rsnLcmUF7V4 (26.04.2021)

Todo sobre los viajes del papa Francisco a América Latina. (2018, 19 Ocak). Noticias de América Latina y el Caribe. https://www.nodal.am/2018/01/los-viajes-del-papa-francisco-america-latina/#:~:text=El%20primero%20viaje%2C%20y%20de,Juventud%20en%20R%C3%ADo%20de%20Janeiro (30.04.2021)

Topping, S. (2004). Che Guevara and Revolutionary Christianity in Latin America. (Yayımlanmamış doktora tezi). University of Sheffield.

Yeğin, M. (2020). Latin Amerika'da Siyasal Kültür ve Din Üzerine İzlenimler. E. Akgemci ve K. Ateş (Ed.), Dünyanın Ters Köşesi - Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür içinde (ss. 419-430). İstanbul.

Zilla, C. (2018). Evangelicals and Politics in Latin America. Religious Switching and Its Growing Political Relevance, 46. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik -SWP- Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/60520 (26.04.2021)